

„A fene egye meg!”

Az átkozódás lélektanáról

TIZENKÉT ÉVEL EZELEŐTT lemondtam az autómról, és már csak tömegközlekedéssel utazom, vagy biciklizek. Ha aztán barátaimmal vagy rokonaimmal mégis autóba ülök, rögtön föltűnik, hogy az autók milyen gyorsan és milyen gyakran szitkozódnak, és még átkozódnak is. „Figyelj már, te hülye! Nekem van elsőségem, te idióta! A fene egye meg, mikor lesz már végre zöld?! Ördög és pokol, túlmenem a kijáraton!...” Aligha van még olyan tevékenység, amellyel kapcsolatban annyit szitkozódna és átkozódna a modern ember, mint az autózás. De kerékpárosként belőlem is kitör a szitkozódás, például amikor autók parkolnak a kerékpárúton.

A jelenséggel foglalkozó tudósok azt mondják, éppen az autózás közbeni szitkozódás és átkozódás bizonyítja a szitkozódás pozitív érzelmi szerepét: a szitkozódás és átkozódás leépíti a stresszt, és megszabadít tőle. Ez rendjén is van, amíg a saját járműünkben történik, csak az utastársakat terheli, és nem kapcsolódik hozzá valamilyen jelbeszéd, például az ismert homlokra mutogatás a „Te hülye!” kíséretében. Ebben az esetben nem árt annak, akit szidnak, hanem csak önmagunk tehermentesítését szolgálja. Mindazonáltal: amikor szitkozódás közben („Micsoda szemétség!”) szidalmazásba („A fene egye meg!”) vagy egyenesen átkozódásba esünk („Átkozott fickó!”), archaikus magatartásmódjainkból mutatkozik meg valami.

A nyelvészek szerint a szitkozódás és a szidalmazás olyan ősi emberi ösztön, amely az agy idegi szerkezetében gyökerezik. A nyelvvédők, akik meg akarják tiltani a szitkozódást és átkozódást, hasztalanul fáradoznak. Feltételeznünk kell, hogy már Ádám és Éva is szitkozódott a Paradicsomban – legalábbis amikor világgossá vált számukra, hogy a tiltott fa gyümölcsének fogyasztása következményekkel jár: egymást hibáztató magatartásuk arra utal, hogy ezt szitkyszavak is kísérték. Ádám talán azt monda Évának: „Te buta liba!” Mire Éva: „Magad vagy az oka, te trotli!”, és alighanem együttesen átkozták el a kígyót: „Dögölnél meg, te ravasz állat!”

ÁTKOKKAL már az emberiség legkorábbi dokumentumaiban is találkozunk. A régi Egyiptomban hieroglifákkal agyagedényekre vésték átkaikat az emberek, s aztán szétverték az edényeket. Asszír ékírással és főníciai abc-vel írva is maradtak fenn átkok. Mindennapos voltuk abból is lehet látni, hogy egyes ókori törvénykönyvek tiltják a megátkozást. A héber Biblia legrégebbi törvénygyűjteménye, a Szövetség törvénye tiltja, hogy valaki átkot mondjon apjára és anyjára, és a legsúlyosabb büntetéssel sújtja az elkövetőt: „Halállal büntessék, aki megátkozza szüleit!” Ez nem azt jelenti, hogy ha valaki érzelmi felindultságában egyszer-egyszer vén trotlinak nevezi a szüleit, akkor rögtön meg kell kövezni. Az ókorban az átkok nem egyszerű szóbeli sértések voltak, hanem bizonyos jelekkel és cselekedetekkel kapcsolódtak össze, és társadalmi következményeik voltak. Vén trotliként megátkozni a szülőket annyit jelentett, mint kitaszítani őket a házból, és ezzel gyakorlatilag a halálukat okozni. Az ellenség megátkozása halállal fenyegetés volt.

Az átkok automatikusan működőnek elképzelt „önbeteljesítő szavak”. Akárcsak az áldások, az istenséggel állnak kapcsolatban, akiről hiszik, hogy hatékony erővel bír; tehát hogy nyomatékot adjanak az átkoknak, a Leghatalmasabbat hívják segítségül. Isten legyen az áldás és az átok biztosító! Ezért is esik oly sok szó a Bibliában az áldásról és az átkról: „Nézd, elédbe adom az áldást és az átkot”, mondja Isten Izrael népének.

NOHA MI MÁR NEM HISZÜNK az átkok hatásában, az átkozódás nyelvvezete az „elvilágiasodott” jelenben is működik: Ma is elhangzik: „Az istenit neki!”, vagy „A szentségit!” – és hogy elkerüljék az istenkáromlást, „A szentségit!” helyett esetleg azt mondják: „Mennydörgős mennykő!”, vagy az „Ég és pokol!” helyett azt, hogy „A teringtét!” „Az istenfáját!” is kicsúszik olykor a szánkából, anélkül hogy eszünkbe jutna a benne rejlő drámaiság, amely előző korokban Isten megszólításához kötődött. Ha manapság az átkozódásban nemigen játszik is szerepet a „tetterős” Istenbe vetett

hit – az, hogy az átkoknak hatásuk van, még mindig megmutatkozik abban, hogy testileg-lelkileg milyen mélyen érintik a megcélzottakat. A szidalmak és az átkok olyan sértések, amelyek pofonként hatnak, különösen akkor, ha a szidalom érzékeny ponton ér célba. Jól ismert jelenség ez a házassági és párkapcsolati válságokban: a felek újból és újból partnerük gyenge pontjait piszkálják. És a szidalmazás aztán hirtelen valóságos támadásba megy át (egészen az érzelmi ölésig menően).

A kutatók rájöttek, hogy a sértések és szidalmak minden társadalmi rétegben hasonlóak. A professzor ugyanúgy szitkozódik és átkozódik, mint az utcaseprő, a bankigazgató ugyanúgy, mint az alkalmazottai. Bár a férfiak valamivel gyakrabban szitkozódnak, mint a nők, az amerikai Kansas Allami Egyetemen 4000 hallgató körében végzett vizsgálat kimutatta: mindegy, hogy fiúkról vagy lányokról van-e szó, ezek is, azok is rendszeresen szitkozódnak és átkozódnak.

Meg lehet-e tiltani a tisztességtelen szitkozódást és átkozódást? Ismételten megpróbálták ezt, az ókori és a modern társadalmakban egyaránt. Az Egyesült Államok szenátusa 2004 nyarán nagy többséggel megszavazta a *Defense of Decency Act*-et, magyarul „a nyelvi tisztesség védelméről szóló törvényt”, amely 275 000 dollárig terjedő pénzbírságot irányoz elő a rádióban vagy a TV-ben elhangzó durva vagy sértő kifejezésekért. Ez óvatossághoz vezetett a médiumokban, ugyanakkor az amerikai filmekben megszámlálhatatlanul hemzsegnek az effajta „kiszólások”. 2003-ban az orosz parlamentben is betiltották a vitákbeli átkozódást.

Sőt léteznek egyes helyek, ahol tilos a nyilvános szitkozódás és átkozódás, például a hollandiai Helmondban és a lengyel Elblągban. Ezek a tilalmak azonban Don Quichoténak a szélmalom elleni harcára hasonlítanak, mert nem lehet elbánni azzal a vággyal, hogy nyomasztó helyzetekben nyelvi úton vezessük le a bennünk felhalmozódott feszültséget: ez az a szelep, amelyre a fortyogó fazéknak szükése van ahhoz, hogy föl ne robban-

jon. Különböztetést már gyermekkorunkban megtanuljuk. Szülőként hiába erőlködik az ember, hogy ki-üzze a gyerekekből a szitkozódás és átkozódás szokását. Az erőt demonstráló alapszavakat szinte már az előtt elsajátítjuk, hogy ki tudnánk mondani az első szótagokat. A kicsi gyerekek éppen a tiltott fogalmakat veszik észre, jóval előbb, semmint fel tudnák fogni tulajdonképpeni értelmüket. Amikor a kisgyerekek durva vagy trágár szavakat használnak, szüleik rémült reakcióiból tanulják meg: ezek az erőteljes kifejezések teremtik meg számukra annak lehetőségét, hogy felhívják magukra szüleik figyelmét. „Nem szabad ilyet mondanod! Nem, nem és nem!”

ÉPPEEN EZ A CENZÚRA TESZI olyan vonzóvá az erős kifejezéseket, tölti fel őket érzelmileg. Megfelelő műszerek segítségével az agykutatók rájöttek, hogy a szitkyszavak mindenekelőtt az agy limbikus rendszerében landolnak. Itt tanyáznak az érzelmeink, beleértve az erőteljes kifejezéseket is. *Adam Anderson* és *Elizabeth Phelps* amerikai agykutatók feltételezik, hogy a szitkótirádák akkor törnek ki az emberből, ha az agy magasabb régiói (értsd: a prefrontális cortex) már nem képesek föltartóztatni a limbikus rendszerben keletkezett érzelmi torlódást. Átkozódási szükségletünk olyan mélyen gyökerezik agyunk szerkezetében, hogy a nyelvi képességek maradnak meg a legtovább – *Timothy Jay* ezt fedezte föl Alzheimer-kóros betegekben. Az ebben a betegségben szenvedő emberek még akkor is képesek szitkyszavakkal dobálózni, amikor már rég elfelejtették rokonaik nevét, és szókincsük erősen beszűkült.

Nos, nem kell mindent elhinnünk, amit az agykutatók állítanak. Felfedezéseik mindenesetre nem jelentenek mentséget arra, hogy szabad folyást engedünk a szitkozódásnak, amikor valami balul üt ki, hiszen a hétköznapi átkozódások indítékai gyakran jelentéktelenek. Valamit letettünk valahová, és nem találjuk, megbotlunk valamiben, és kiesik a tányér a kezünkől, valaki meggondolatlanul elénk lép az utcai forgalomban, a számítógép megtagad valamilyen parancsot. Világunk magasan technizált, és ez sokszorosan megkönnyíti az életünket, ugyanakkor okot ad arra, hogy archaikus magatartásmintákba zuhanjunk vissza. Ahogyan kőkorszaki őseink átkokkal próbálták meg valamit számukra kedvezően befolyásolni, mi is gyakran kiborulunk. Van egy barátom, aki elromlott számítógépét előbb megátkozta, majd haragjában földhöz vágta. Magam is nem egyszer szidtam már a kerékpáromat, amikor nem fogott a fékje.

Talán valamivel gondosabban kellene megválogatnunk szitkaink és átkaink indítékait, és nem kellene minden szíre-szóra azonnal mennydörögnünk. Ez sem nem előkelő, sem nem civilizált viselkedés. Érhetnek minket olyan sorscsapások, amelyek valóban szükségessé teszik a szitkozódást vagy átkozódást. Például egy név elátkozását. Csak a náci rezsim bűnözőire emlékeztetek. A legnagyobb zsidó átok így hangzott: Vesszen ki az emlékü! Gonoszteteteik miatt tűnjenek el az emberek emlékezetéből! Az efféle ellenfelekre kellene tartalékolnunk átkainkat.

EZÉRT EMLÉKEZTETEK végezetül Jóbra. Az Isten és a Sátán közötti verseny következtében a jámbor Jób

egy napon elveszíti egész vagyonát, s aztán a fiait. Végül – ismét Isten kifejezett engedélyével – lepra sújtja. Felesége ekkor felszólítja, hogy átkokkal tagadja meg Istent. Ezt azonban Jób elutasítja: „Ha a jót elfogadtuk Istentől, a rosszat ne fogadjuk el?” Természetesen lénye legmélyéig megrendült, de nem Istent átkozza meg, hanem születése napját, fáradalmas földi életét.

Felicitas Hoppe írónőtől olvastam ezt a mondatot: „Csak a hívő szív ért az átkozódáshoz, csak az képes meggyőzően megtagadni Istent, aki hiszi, hogy Isten hallja őt.” Ebben a felfogásban az átok az utolsó lehetőség arra, hogy valahogy mégis megbirkózzunk valami elviselhetetlennel. Ily módon panaszkodik Jeremiás próféta a prófétai hivatal terhéről, miután kegyetlenül elbántak vele. Megvádolja Istent is, aki rábeszélte e hivatal elfogadására. Mi több, Isten bizonyos fokig ráerőltette azt, megerősöskolta őt. S aztán megátkozta születése napját, mint Jób. Ez majdnem felér Isten megátkozásával.

Hétköznapi átkozódásunk a tehermentesítés egyik formája. Ezeknek a helyzeteknek nincs egzisztenciális súlyuk. Mi más az átok, mint kiáltás egy kínokkal teli emberi élet mélyéről? Nagy fájdalommal kísért betegségekben, kínzások közepette, katasztrófákban. A segélykiáltás és az átok ilyenkor igen közel áll egymáshoz.

Az átok mint „hangos kifejezése annak a kétségbeesésnek, hogy képtelenek vagyunk megszólalni”, nem más, mint „az elnémulás fokozott formája”, mondja *Felicitas Hoppe*. Civilizált társadalomban élünk, amelyben azonban mégis ismételt alkalom adódik arra, hogy az átok segítségével valahogyan kezelni tudjuk sorsunkat, avagy a hívő valahogy össze tudja egyeztetni az élet elviselhetlenségét és Isten megengedő magatartását. Azt hiszem, Isten kibírja ezt. De talán nem tudja annyira jól elviselni meggondolatlan, elhamarkodott hétköznapi átkozódásainkat. Hallom, amint azt mondja: „Ember, szedd össze magad!” De nem tudom, hogy ez segít-e rajtunk autózézetés vagy a háztartási munkák közben. Talán segít, ha kiteszünk magunk elé egy cédulát ezzel a felirattal: Csak akkor átkozódj, ha nagyon mocskosul meg a sorod!

Hans Jürgen Benedict

Forrás: Publik-Forum, 2013/19

